

УДК 140.823.2:378.013.73

Н. С. Мілько

старший викладач кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДІАЛОГІЧНУ ВЗАЄМОДІЮ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Постановка проблеми. Вплив світових глобалізаційних і глокальних процесів позначається на всіх сферах людського життя, урізноманітнює його, сприяє взаємопроникненню культур, зростанню плюралізму й потребує нового бачення світу в усіх проявах. Ці процеси не минули й суспільного життя людей, зокрема їх взаємодії, яка повинна спиратися на величезний потенціал діалогу в збагаченні культур, в єднанні людства навколо найвищих цінностей життя. Цей вектор розвитку суспільства стане можливим, якщо на світоглядно-ціннісному, науково-теоретичному, організаційно-діяльницькому рівнях життя людини вдасться подолати значну кількість проблем, що постали на ґрунті нетерпимості, догматизму, консервативності. У той же час історія народів має чимало прикладів співіснування представників різних етносів, релігій, соціальних верств населення, які мінімізували суперечності й поступалися місцем толерантності як ефективному та дієвому засобу досягнення гармонійного розвитку людини в полікультурній її життєтворчості.

Аналіз останніх досліджень. Глибокому і всебічному аналізу толерантності присвячені праці сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема, визначенню толерантності як філософсько-світоглядного феномену (І. Бейчі, В. Гараджа, Д. Гейд, С. Дементьєва, Ю. Іщенко, В. Лекторський, М. Мчедлов, С. Рашковський, Е. Соловйов, М. Уолцер, Н. Федотова, В. Форсова, Ж. Херш та інші), вивченню толерантності в контексті плюралізму й діалогу культур глобалізованого світу та етики відповідальності (К.-О. Апель, А. Асмолов, М. Бахтін, М. Бубер, Ю. Габермас, М. Ганді, В. Лекторський, П. Рікер, В. Тішков, М. Хом'яков та інші. Певні напрацювання щодо формування толерантності зосереджені в галузі філософсько-освітніх і педагогічних досліджень (В. Андрущенко, І. Бех, О. Варламова, О. Грива, Я. Довгополова, О. Звягіна, С. Золотухина, І. Зязюн, А. Конверський, Л. Кондрашова, Л. Кияшко, О. Кресін, Г. Степанова та інші). Вивчення реального процесу утвердження ненасильницького миру в світі та аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури засвідчили актуальність проблеми толерантності, яка виконує функції забезпечення мирного життя соціуму, його культуророзбереження, регулювання, нормалізації психологічної атмосфери в спільноті, функцію виховання комунікативних здатностей, креативності та феліцитарності особистості (А. Асмолов, Г. Бардир, Є. Головаха, В. Кукушкін, Л. Почебут, В. Табачковський та ін.).

У теорії і практиці формування толерантності має місце ряд суперечностей, головною серед яких, на нашу думку, слід вважати суперечність, що пов'язана з недостатньою розробленістю саме концептуальних засад цього складного феномена. За цих обставин у різних наукових галузях знання та дискурсах толерантність розглядається або як особливий вид стосунків між людьми, або як позиція людини, або як поведінка людини, пов'язана з терпимістю до інших думок, або як політична, громадсько-правова акція, або як риса характеру, певна чеснота тощо. Без сумніву, наукова рефлексія в теорії і практиці повинна суттєво доповнити вивчення цього феномену в різних його формах (декларативна, реляційна, акційна), у різних історичних контекстах, різних моральних, етнічних, релігійних, політичних системах, що впливають на формування толерантної поведінки людини і функціонування ненасильницького середовища особистісним виміром і природовідповідними програмами становлення людини культурної.

Водночас багатозначність же і фрагментарність ускладнюють з'ясування сутності толерантності, а декларатив-

ний і абстрактно-спекулятивний характер інтерпретації не враховує контекстуальну логіку подій, ресурси та ризики толерантності, еволюцію, особливості та тенденції становлення ненасильницького миру в конкретному суспільстві, його етноментальні, релігійні риси. Більш того, сьогодні у соціальних відносинах набувають поширення комунікативні процеси, в яких беруть участь суб'єкти, які є і вважають себе повноправними партнерами, хоча і поділяють різні погляди, а також цілі системи й підсистеми (наука, мистецтво, релігія тощо). Неспівпадання інтересів та ціннісних орієнтацій, безсумнівно, викликає у взаємодії суперечності, які не можна розв'язати без діалогу і толерантності.

Мета статті. Основну мету статті ми вбачаємо в кристалізації філософських засад уможливлення процесу інтеграції толерантності як світоглядного кредо у ціннісно-мотиваційний та організаційно-діяльницький принципи діалогічної взаємодії, зокрема в культурно-освітній простір особистості.

Виклад основного матеріалу. Якщо інноваційний розвиток Homo educandus передбачає використання такого освітньо-наукового потенціалу, який сприяє формуванню самостійності, здатності до самоорганізації, утворювальної діяльності, то, експлікуючи це положення у філософсько-освітню площину, слід спрямувати всю науково-педагогічну діяльність на засвоєння методологій саморозвитку, самовдосконалення. Цей напрям розвитку має бути спрямованим на засвоєння особистістю високого рівня професійної культури і повноцінного входження у світ духовних цінностей усіх народів на основі конструктивної взаємодії з їх представниками. Досягнення цієї мети можливе тільки за умов діалогу.

Сьогодні немає необхідності казати про потребу в діалозі, який постає не лише способом знаходження консенсусу, подолання суперечностей, установлення єдності людства, а за суттю – його спасінням. У вступному слові до колективної монографії «Діалог sub specie ethicae» В. Малахов пише: «...Як багато в нашому нинішньому житті жорстоких дискусій, непримирених, безвихідних суперечок, та навіть суто шпівських перекрикувань, коли на співрозмовника вже і не дивляться, а вся увага звернена на того, хто замовляє цей полемічний запал, – і як мало справжнього розважливого діалогу, який дійсно дозволяв би щось вирішити, та ще й сприяв би духовному взаємозбагаченню його учасників. Інколи його нестача, так само як і відсутність самої звички до нього, нерозвиненість культури і етики діалогу просто-таки кидаються у вічі, – і це, безперечно, заважає тому, щоб ситуація в суспільстві змінювалася на краще... Про нинішнє сторіччя часто кажуть, що воно має стати сторіччям діалогу. Додамо: аби не стати початком ери великого мовчання» [3, с. 3].

Не вдаючись до історико-філософської рефлексії діалогічних взаємозв'язків людей, якій були присвячені праці Сократа, Платона, європейських філософів – Л. Фейєрбаха, В. Дільтея, М. Шелера, М. Бубера, М. Бахтіна та ін. мислителів, варто зазначити, що всі вони відносили діалог до фундаментальних вимірів людського буття. Більш того, у філософський висновок для нашого контексту слід покласти їх положення про здатність діалогу перетворити індивіда на особистість, якщо цей діалог буде спрямованим на осягнення смислів життя людини у злагоді з природою, людьми і собою.

Слушною в цьому плані здається думка М. Булатова, який визначає діалог «як одну з форм спілкування між людьми, сенс якого змінюється залежно від мети спілкування». Далі він пише: «У сучасній Україні суспільно-політичний діалог внаслідок нерозвинутості демократичних засад і

цінностей обмежується або зводиться нанівець тиском недемократичних сил. Нарешті, термін «діалог» застосовується до спілкування між народами, цивілізаціями, спрямованого на мирний і продуктивний розвиток людства. Якщо йдеться про вивчення, засвоєння накопичених історією культурних цінностей (в галузі науки, мистецтва, філософії, релігії), говорять про «діалог культур», особливо Заходу і Сходу» [2, с. 142-143]. Не менш загрозливою ситуацією постає, на нашу думку, недостатня обґрунтованість в науково-освітній сфері принципів, підходів, технологій та організаційно-управлінських умов діалогічної взаємодії.

Характеристика діалогу достатньо часто в літературі подається настільки різнобічно, що він іноді втрачає власні суттєві ознаки та ідентифікується з іншими явищами, феноменами, формами взаємодії людей, зокрема з толерантністю. Діалог в культурно-освітньому просторі є взаємодією усіх його суб'єктів (реальних і віртуальних), які впливають на реалізацію особистісних інтересів. Останні можуть або збігатися, або поставати протилежностями. Саме тому слід із багатозначних інтерпретацій толерантності та широкого спектра її властивостей, якими її наділяють науковці, визначити ті, що «спрацюють» на діалог: готовність і здатність людини без протесту приймати іншу особистість або рід; повага до свободи іншого; великодушність до іншого; поблагливість, співчуття, прихильність до іншого; протизава ворожечі, антипатії або ненависті; морально-практична орієнтація на взаємоповагу, свідому відмову від зверхності, обмеження прав один одного; доброзичливість і стриманість у ставленні до іншого тощо.

Варто зазначити, що розкриття сутності толерантності як феномена тільки через зміст явища, через його екзистенціальні не може не бути простим описом, адже відсутність есенційного виміру не відповідає нормам сучасної наукової раціональності і не експлікується як атрибут діалогічної взаємодії людини. Тому, виходячи з характеристики сутності й функцій толерантності, а також із підходів і принципів її дослідження, пропонується розглядати толерантність як природну здатність людини до сенситивності й діалогу і як світоглядне кредо, настанову, що детермінує особливу моральну якість, психологічну готовність і активну соціальну позицію щодо продуктивної (конструктивної, діалогічної) взаємодії з людьми або групами людей іншого національного, релігійного, соціально-класового середовища, а також інших поглядів, стилів мислення і поведінки. У такому її розумінні можна погодитися з тлумаченням можливостей та потенціалу, яке надав український дослідник Г. Балл: «...Суть толерантності як атрибуту ефективної діалогічної взаємодії зовсім не у беззастережному прийнятті будь-яких думок чи дій (взагалі проявів людської активності), а в презумпції прийнятності: саме неприйняття тих чи тих проявів потребує обґрунтування... Презумпція прийнятності протидіє відхиленню тих чи тих ідей або вчинків під впливом самих лише емоцій або внаслідок неадекватного застосування норм, запозичених із «чужої» царини (адже в науці, мистецтві, соціальній практиці тощо діють різні системи норм)» [1, с. 8-9].

Звичайно, визначення такої функції толерантності зовсім не означає, що вона вибуває з площини найвищих ціннісних смислів. Більш того, у процесі діалогу людина, сприймаючи цінності і смисли інших культур, набуває кроскультурності і нових векторів толерантнісного зростання.

У теоретичних обґрунтуваннях шляхів формування того чи іншого виду толерантності як світоглядного феномену часто лише декларативно додається філософське розуміння подолання інтолерантності, а розробки моделей становлення духовно-морально-розвитку людини не спираються на нові стратегічні орієнтири цього розвитку, на вдосконалення особистості. До того ж розкриття механізмів поглиблення толерантності, як правило, зміщується у площину педагогічних наук, які часто зосереджують увагу, загалом, лише на методах, прийомах, технологіях педагогічного впливу на людину, залишаючи за межами педагогічної дії механізми формування толерантності, які пов'язані з мож-

ливостями полікультурного середовища та природо-культуро-відповідними (антропологічними) чинниками розвитку діалогічності людини. Саме тому толерантність, як і діалог, має бути екстрапольованим на всі зустрічі в культурно-освітньому континуумі (в інституційному, інтенційному, міжособистісному, міжгруповому, реальному і віртуальному спілкуванні тощо).

Розгляд толерантності в широкому соціальному контексті вимагає обміркованого її використання щодо тих чи тих ситуацій, до тих чи тих предметів осмислення. Так, наприклад, активна позиція людини щодо позитивного сприйняття етнічного й конфесійного розмаїття цінностей, а також зумовлена цією позицією принципова орієнтація на міжкультурну інтеграцію і конструктивний діалог, за структурою, критеріями зрілості та рівнями суттєво не відрізняється від інших видів толерантності, але ризик і межі етноконфесійного порозуміння іноді стають реальними проблемами, якщо вони стосуються фундаментальних (догматичних) релігійних істин і матрично-ментальних настанов людей, які не завжди мислять раціоналістично.

Ю. Габермас, аналізуючи парадокси толерантності, пише з цього приводу: «...У будь-який акт толерантності повинні вводитися характеристики того, що необхідно приймати і терпіти, тобто толерантність має мати власні обмеження. Немає залучення без винятку. До того часу, поки визначення цих обмежень здійснюється авторитарно, тобто одноосібно, толерантне ставлення зберігає ганебну пляму свавільного винятку. Тільки таке визначення області толерантності, яке рівною мірою переконує усі сторони, які беруть участь, здатне відвести вістря непримиренності. Учасники повинні кожен раз брати до уваги перспективу (бачення) другої сторони, якщо їм необхідно спільно домовлятися про умови, які дозволять сторонам виявляти взаємну толерантність» [5, с. 46].

Сприймаючи беззаперечно різноманіття полікультурного світу і наявність конфліктогенних чинників історичного, економіко-майнового, політико-правового, психологічного, етнокультурного стану, а також усвідомлюючи значну активізацію етнічної, релігійної ідеології та природність толерантнісних прагнень людини, стверджуємо, що толерантність із різних сфер життя зміщується у сферу духовності й пов'язується з ідейно-концептуальним, світоглядним оформленням ідей миру і співіснування. Невипадково у виступі ірландського професора політології М. Хіггіна у засіданні ПАСЕ (26.01.2015 р.) було підкреслено, що толерантність посідає головне місце в єднанні світу і що «потрібний особливий підхід до етики, економіки, соціології... економіка завжди пов'язана з етикою і соціальним контекстом, як економіка в ім'я людини» [4].

На світоглядно-особистісному розумінні толерантності ґрунтується аналіз її ресурсів і меж. Так, зокрема, до ресурсів толерантності в Україні віднесено складники процесу національного відродження, ознаками якого визначено оновлення етнокультурної «карти» та життя України, забезпечення поступального розвитку культурних спільнот, утвердження принципів вільного, закономірного співіснування спільнот, підвищення активності громадян, зростання їх аксіологічно-ціннісного потенціалу, зв'язок із матричними основами різних культур, демократизація організаційно-управлінських умов життєдіяльності тощо. У такий спосіб полікультурний простір, з одного боку, об'єднує всі рухи, що прагнуть толерантності, а з іншого – дає змогу особистості, яка є метатекстом простору, перенести до простору особистісні значення і смисли та надати діалогу аксіологічної спрямованості.

Наступне положення щодо імплементації толерантності в діалог базується на тому факті, що на всіх рівнях утвердження ненасильницького миру чітко виявляються межі та ступінь зрілості толерантності, яка не задається біологічно, а тому потребує цілеспрямованого розвитку й саморозвитку особистості у напрямку толерантнісного зростання. Причому, процес знаходження консенсусу й злагоди в житті народу слід спрямовувати не на «перевиховання» одними

інших, а на поглиблення різновекторного діалогу, багатокультурного пізнання, порозуміння, саморефлексії особистості.

Виходячи з положення про зміщення акцентів у розумінні толерантності як світоглядної якості людини на особистісний рівень її розгляду, цілком логічним є визнання полікультурності також особистісною здатністю людини на усіх її цілеспрямованих та осмислених рівнях виявлення активності (світоглядно-ціннісний, цілепокладальний, мотиваційно-вольовий, ініціативно-творчий, рефлексивно-оцінний, надситуативний тощо). В інституціональному вимірі – навчити розумінню, умінню, прагненню безконфліктної взаємодії з представниками інших культур і зростанню в діалозі – можна лише завдяки полікультурній освіті.

Висновки. Саме полікультурна освіта має реальні можливості поглиблення толерантності й діалогу, оскільки характеризується, насамперед, тим, що спирається на загальнолюдські цінності, котрі допомагають усвідомити об'єктивну цінність «свого», глибше зрозуміти його своєрідність (через порівняння) та виявити нове у функціонуванні й спрогнозувати розвиток; вона уможливує зростання обсягу цінностей, які осмислюються і сприймаються; змінює характер сприйняття, яке стає далекогляднішим, відбиває властивості об'єкта в усій його багатогранності й глибині, адже ізольованість і прагнення замкнутості можуть спричинити поступову деградацію власної культури, звузити її самотність до самоізоляції та вивести поза межі світової культури тощо.

Слід зазначити, що лише світоглядного розуміння толерантності недостатньо, оскільки формами світогляду є і буденна, і міфологічна, і релігійна, проте філософський світогляд є теоретичним світоглядом, тобто він спирається на наукові істини й залишає місце для духовних, ірраціональних пошуків відповідей на принципово важливі для людини питання на основі мудрості, здорового глузду й моралі. Варто наголосити також на тому, що філософські пошуки не обмежені науковими принципами об'єктивності знання, тому вони «відкривають» простір особистісним прагненням, з'ясуванню такого, чого немає в реальному світі. Філософський світогляд «виявляє» нові шари в теоретичному баченні людського «Я», доповнюючи їх усвідомленими й неусвідомленими, мікро- та макрособистісними специфікаціями не лише власного «Я», а й прагненнями «Іншого». До того ж філософія, зокрема в антропологічній її частині, розуміючи цілісність природи людини, доводить, що людина, котра цілком усвідомила власне «Я», ототожнила себе з Іншим і відмовилася від «зверхності», може вважатися «антропологічно» повноцінною, самодостатньою, а філософсько-світоглядне розуміння діалогічності, природовідповідності і рефлексія – найважливішими передумовами формування толерантності.

Проведене дослідження відкриває перспективи нових наукових досліджень, які охоплюють теоретичний аналіз загальнолюдських принципів, норм діалогічної взаємодії, які можна визначити як діалогічні універсалії, а також обґрунтування філософських засад науково-освітніх програм імплементації діалогічності у цілепокладання, зміст, технології та організаційно-управлінські умови культурно-освітньої діяльності.

Література

1. Балл Г. Діалогічні універсалії сучасного гуманізму / Г. Балл // Гуманітарні науки. – 2001. – №1. – С.4–11.
2. Булатов М. Філософський словник / М. Булатов. – К.: Стило, 2009. – 575 с.
3. Діалог sub specie thicae / Даренський В., Жулан В., Карачевцева Л. та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2011. – 280 с.
4. Президент Ірландії: Врегулювати кризу в Україні можна тільки за допомогою стратегії толерантності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/politika/>

prezident-irlandiyi-vregulyuvati-krizu-v-ukrayini-mozhnatilki-za-dopomogoyu-strategiyi-tolerantnosti-180590.html.

5. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий / Ю. Хабермас // Социологические исследования. – 2006. – № 1. – С.45–53.

Анотація

Мілько Н. Є. Філософські аспекти імплементації толерантності в діалогічну взаємодію суб'єктів освітньо-культурного простору. – Стаття.

У статті розкриваються концептуальні аспекти інтеграції толерантності в діалогічну взаємодію суб'єктів культурно-освітнього простору. У безлічі досліджень тих чи інших сторін толерантності, в її описових характеристиках, інтерпретаціях, з'ясуванні сутності переважає фрагментарність, ідентифікація з іншими феноменами та явищами, не концептуалізовано зв'язок із діалогом. Автор визначає потенціал діалогу як способу особистісного зростання, в якому толерантність постає атрибутом збагачення діалогу особистісними смислами діалогічності і природним прагненням до саморозвитку, безпеки, найвищих цінностей. Експлікована і доведена необхідність урахування в дослідженнях толерантності та в імплементації у діалогічну взаємодію homo educandus контекстуальності, духовно-моральної спрямованості та інституціональності.

Ключові слова: атрибут, діалогічність, інституціональність, контекст, полікультурна освіта.

Аннотация

Милько Н. Е. Философские аспекты имплементации толерантности в диалогическое взаимодействие субъектов культурно-образовательного пространства. – Статья.

В статье раскрываются концептуальные аспекты интеграции толерантности в диалогическое взаимодействие субъектов культурно-образовательного пространства. В многочисленных исследованиях толерантности, в ее описательных характеристиках, интерпретациях, выяснении сущности преобладает фрагментарность, идентификация с innymi феноменами и явлениями, не концептуализирована связь с диалогом. Автор определяет потенциал диалога как способ личностного роста, в котором толерантность становится атрибутом обогащения диалога личностными смыслами диалогичности и природным желанием саморазвития, безопасности, наивысших ценностей. Эксплицирована и доказана необходимость учета в исследованиях толерантности и в имплементации в диалогическое взаимодействие homo educandus контекстуальности, духовно-моральной направленности, институциональности.

Ключевые слова: атрибут, диалогичность, институциональность, контекст, поликультурное образование.

Summary

Milko N. E. Philosophical aspects of tolerance implementation into dialogical interaction of cultural-educational space subjects. – Article.

In the article the conceptual aspects of tolerance integration into the dialogical interaction of cultural-educational space's subjects are revealed. In numerous researches of tolerance, in its descriptive characteristics, interpretations, clarification of its essence the fragmentation and the identification with other phenomena and actions are dominating; the connection with dialogue has not been conceptualized. The author defines the potential of dialogue as the way of the personal growth where the tolerance becomes the attribute of the dialogue enrichment with personality senses and natural strive for self-development, security and highest values. The necessity of considering in tolerance researches and the introduction of the contextuality, spiritual-moral orientation, institutionalization into the homo educandus dialogical interaction have been explicated and justified.

Key words: attribute, context, dialogicality, institutionalization, polycultural education.